

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Тернопільська обласна державна адміністрація
Тернопільська обласна рада
Тернопільська міська рада
Тернопільський обласний краєзнавчий музей
Державний архів Тернопільської області
Молодіжне науково-пошукове товариство
«Обереги Тернопільщини»

МАТЕРІАЛИ
III МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ
«Тернопіль і Тернопілля в історії
та культурі України і світу
(від найдавніших часів –
до сьогодення)»

13–15 вересня 2017 р.
м. Тернопіль

УДК 93
ББК 63

Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: «Вектор», 2017. 212 с.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 24 жовтня 2017 р. (протокол № 3).

У збірнику матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення)» друкуються оригінальні дослідження, що охоплюють широке коло проблем історії, біографістики, джерелознавства та історіографії, історії культури Тернопілля.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів та студентів і тих, хто цікавиться історією рідного краю.

ЗМІСТ

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	3
Володимир Данилейко СЕЛО КРИВЧЕ ТА ЗАМОК КОНТСЬКИХ У БОРЩІВСЬКОМУ РАЙОНІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (НА ПІДСТАВІ НОВИХ АРХІВНИХ ТА ІКОНОГРАФІЧНИХ ДАНИХ)	3
Сергій Гулик, Оксана Гулик КАДАСТРОВІ КАРТИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (НА ОСНОВІ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	11
Ігор Саламаха «КОЛО КОНСЕРВАТОРІВ ТА КОРЕСПОНДЕНТІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ» ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	16
Олександр Петровський ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІДЕЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ЧАС	18
Володимир Салук УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ДЕПОРТАЦІЙ УКРАЇНЦІВ В 1944–1947 РР. НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ	21
ОСВІТА І НАУКА КРАЮ	25
Іванна Лучаківська НАУКОВА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТЕРНОПІЛЛЯ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	25
Михайло Ревуцький ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ТА СТАН ОСВІТИ В ТЕРНОПОЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)	29
Наталія Ігнатенко ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (1900–1939 РР.)	31
Оксана Сампара ЛАНДШАФТ ПАМ'ЯТІ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ – НЕВІД'ЄМНІ СКЛАДОВІ ІМАЖИНАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	34
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ	36
Петро Гуцал ЛИСТОПАДОВИЙ ЧИН У ТЕРНОПОЛІ	36
Роман Мельник, Віра Мельник ВІЙСЬКОВІ ДІЇ УГА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ	40
Іван Зуляк СЛІДЧА І АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНА РОБОТА НКВС НА ТЕРНОПІЛЛІ У 1939 Р.	42
Ярослав Секо ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ПАРТІЇ	45
МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ КРАЮ	51
Надія Білик, Аліна Угрин ВНЕСОК ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ В ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ТВОРЧОСТІ І.-Г. ПІНЗЕЛЯ	51
Галина Зуляк ЛЕСЬ КУРБАС І ТЕРНОПІЛЛЯ	53
Богдан Черномаз УКРАЇНСЬКІ САМОЦВІТИ	55
ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ НАУКИ, КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ.....	62
Елла Бистрицька АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ ПРО ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКИХ ВІДНОСИН.....	62
Роман Лехнюк ДИЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТОРА – ПРИКЛАД	67
ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО	67

Андрій Кліш	
ОЛЕКСАНДР БАРВІНСЬКИЙ І СУСПІЛЬНО-ХРИСТІЯНСЬКИЙ РУХ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ДО 170-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДІЯЧА).....	73
Олег Пилипишин, Сергій Бондаренко	
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА.....	78
Надія Білик	
СПОГАДИ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ.....	81
Леся Костюк	
ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ О. КАНДИБОЮ-ОЛЬЖИЧЕМ НА ТЕРНОПІЛЛІ.....	87
Лілія Зінчук	
ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ У ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ БЕРЕЖАНЩИНИ КІНЦЯ XIX–XX СТ.....	90
Тетяна Лахманюк	
РОЛЬ ІВАНА ГОРБАЧЕВСЬКОГО У ТАЄМНОМУ ТОВАРИСТВІ «ГРОМАДА» У ТЕРНОПОЛІ.....	96
Іван Хома	
ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ ВОСЕНИ 1917 Р.....	98
Богдан Чуловський, Олег Пилипишин	
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ БОГДАНОМ ЛЕПКИМ.....	100
Ірина Скакальська	
ДЕРЖАВОТВОРЧА ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОРИСА КОЗУБСЬКОГО.....	103
Ігор Райківський	
УРОДЖЕНЕЦЬ ТЕРНОПІЛЛЯ АНТІН ЧЕРНЕЦЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ І ПРОФСІЛКОВИЙ ДІЯЧ У ГАЛИЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1918–1939 РР.).....	107
Ірина Марчук	
ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО – УРОДЖЕНЕЦЬ ВЕЛИКОГО ГЛИБОЧКА.....	116
Валерій Полковський	
ПЕТРО САВАРИН – БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В КАНАДІ.....	118
Оксана Гомотюк	
ВЕЛИКИЙ УКРАЇНЕЦЬ ТА ВЕЛИКИЙ ВЧЕНИЙ У РОЗБУДОВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО ПРОСТОРУ (ДО 80-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА Я.С.КАЛАКУРИ ТА 55-РІЧЧЯ ЙОГО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ).....	121
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ ЖИТТЯ КРАЮ.....	127
Наталія Морська	
МІСТО КОПИЧИНЦІ: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ПОЧАТКУ XX СТ.....	127
Оксана Бай	
ІСТОРІЯ СЕЛА КУПЧИНЦІ.....	129
Богдан Гришока	
ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ТОВАРИСТВ У СЕЛІ КРОГУЛЕЦЬ.....	139
Микола Москалюк	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРЕМЕНЕЦЬКОГО ПОВІТУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	149
Микола Бармак	
ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ ІЗ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.....	152
Надія Шкільнюк	
ВПОРЯДКУВАННЯ ВУЛИЦЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XIX СТ. – ПОЧАТКУ XX СТ.....	155
Світлана Орлик	
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	157
Ольга Ревуцька	
ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (СЕРПЕНЬ 1914 – ТРАВЕНЬ 1915 РР.).....	163
Наталія Лубкович	
ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В XX СТ.....	166

Іван Янюк	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СХІДНОГАЛИЦЬКОГО СЕЛА У КІНЦІ ХІХ СТ. – 1939 Р.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	170
Валентин Терещенко	
ВПЛИВ УРЯДОВОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	172
Леонід Кравчук	
ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 Р.).....	176
Юлія Боднарчук	
ВПЛИВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ТА ГОСПОДАРСЬКУ СТРУКТУРУ ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1939–1946 РР.).....	178
Володимир Кіцак	
ПОЧАТОК ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ У 1944 Р.....	183
Галина Чорній	
ЖІНКИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ (СЕРЕДИНА 1940-Х – ПОЧАТОК 1950-Х РР.)	187
Галина Стародубець, Володимир Стародубець	
ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКА НОМЕНКЛАТУРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1944–1946 РР. ПІДБІР ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ ОБЛАСНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ.....	190
Віталій Левицький	
ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАТ «ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ТЕКСТЕРНО»	195
Оксана Ятищук	
ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ.....	201
РЕЗОЛЮЦІЇ ІІІ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ТЕРНОПІЛЬ І ТЕРНОПІЛЛЯ В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ І СВІТУ (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ – ДО СЬОГОДЕННЯ)»	205
НАШІ АВТОРИ.....	206

**ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ НАУКИ, КУЛЬТУРИ,
ОСВІТИ І ТЕХНІКИ**

Елла Бистрицька

**АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ ПРО ОКРЕМІ АСПЕКТИ
ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКИХ ВІДНОСИН**

Серед плеяди відомих діячів, уродженців Тернопілля, окреме місце посідає Арсен Річинський, який у міжвоєнний період був одним з найдієвіших провідників українізації Православної Церкви у Польщі. Сучасні науковці вважають його основоположником етнології релігії в українському релігієзнавстві. Перу А. Річинського належить глибока праця – «Проблеми української релігійної свідомості», що не втратила актуальності до сьогодення.

Особливістю релігійної карти України є її поліконфесійність, відтак впродовж історичного часу відносини між представниками Православної і Греко-Католицької Церков мали змінний характер. Нам відомі періоди конфесійної толерантності і співпраці, проте міцно в історичній пам'яті закарбувалися прояви протистояння між православними і уніатами в XVI–XVII ст., коли «Русь пішла на Русь». Надалі приналежність Церков до відмінних юрисдикційних центрів – Святого Престолу і Московського Патріархату (від 1686 р.), в руках політиків ставала небезпечним інструментом маніпуляцій. Уряди країн, до складу яких були включені етнічні території України, а це – Річпосполита Перша і Друга, Австро-Угорщина, Російська імперія, СРСР, проводили особливу політику щодо Православної або Греко-Католицької Церков, намагаючись встановити контроль над ними. Позбавлення Церков їхніх давніх звичаїв уповільнювало природній процес формування української нації. Наслідки цієї політики рефлексують у сьогодення. Відтак, осмислення особливостей української релігійності, причин поділу колись єдиної Київської Церкви, здобутків і втрат Православної і Греко-Католицької Церков на шляху інституалізації, суперечностей розвитку автокефального руху, уроків реалізації проекту «українського патріархату» тощо є актуальними й привертають увагу сучасних науковців до особи А. Річинського, вивчення його творчого доробку і практичної діяльності.

Аналізуючи працю А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості», ми відзначаємо оригінальність суджень автора з широкого кола проблем, які сукупно розкривають глибинний характер релігійного світосприйняття українців, реалізованого у повсякденному житті на тлі розвитку світового християнства. Ми виокремимо лише дві проблеми, які привернули увагу і знайшли відображення у праці науковця – «Берестейська унія» і «Світовий рух до церковного поєднання».

«Берестейська унія»

Після розколу християнства у 1054 р. бажання відновити церковну єдність спонукали Західну і Східну Церкви до налагодження відносин. В історії відомі Люонська (1274 р.), Ферраро-Флорентійська (1439 р.), Берестейська (1596 р.) та інші унії, які створили особливу модель православно-католицького єднання. Східні Католицькі Церкви, які постали внаслідок унії у подальшому відчували тиск латинізації, що ще більше зміцнило погляд православних на прозелітичну мету їх створення і бажання Апостольського Престолу підпорядкувати Православну Церкву. Взаємне відчуження між католиками і православними поглибилось у XVIII ст., коли Конгрегація поширення віри спеціальним декретом (1729 р.) заборонила «communication in sacris» (проведення спільних богослужінь і участь у Святих Таїнствах). Сумніви католиків у благодатності Православних Церков мали зворотну реакцію з боку патріархів Константинопольського, Александрійського і Єрусалимського, які у 1755 р. оприлюднили спільну заяву, назвавши єретиками всіх, хто перебуває поза Православною Церквою. Відтепер кожна з Церков, оголосивши монополію на рятівну місію, вважала себе єдиною канонічною. «Розмежування вірою» посилило роль католицьких місіонерів серед православних і латинізацію останніх.

«У церковний роздор між Візантією і Римом Українська Церква втягнулася за кількадесять літ пізніше», – писав А. Річинський [1, с. 155]. Прикметно, що у своїй праці вчений трактував укладення Берестейської унії як об'єктивний, закономірний процес розвитку української релігійності. У підрозділі «Поєднання українців з Римом» А. Річинський виокремив декілька

важливих чинників, які, на його думку, обумовили рішення канонічного підпорядкування Київської митрополії Святому Престолу, а також розкривають суперечності підготовчого етапу укладення Берестейської унії. Перше: вчений обґрунтовував синкретичний характер української релігійності, на основі якого формувалося віротерпиме ставлення українців до представників інших релігій і конфесій. Свої висновки він підтверджує низкою прикладів релігійної толерантності з боку руських князів, митрополитів Київських, братчиків, Богдана Хмельницького та інших діячів, які черпав з наукових доробків своїх сучасників [1, с. 150–151]. Друге: А. Річинський спростовував наявність православно-католицького конфлікту в середовищі українців. Він стверджував, що усвідомлення релігійної різниці було наслідком політичних відносин у Польській державі: «А потім, коли свідомість релігійної різниці загострилася національно-політичними антагонізмами, то з'явилася й релігійна нетерпимість. Та була вона наслідком політичних відносин, а зовсім не суперечностей між українським православ'ям і правдивим католицизмом» [1, с. 155]. Третє: відсутність релігійного протистояння на ґрунті конфесійної окремішності русинів і поляків, усвідомлення потуги Римського центру, на відміну від Константинопольського, на тлі занепаду Православної Церкви, спрямовувала православних до встановлення діалогу зі Святим Престолом. «Тому не дивно, стверджував А. Річинський, – що православні українці прийшли до думки помиритися з католицьким центром і здобути підтримку Риму в боротьбі за свої права й існування» [1, с. 155]. Четверте: Берестейська унія, за задумом її ініціаторів, зокрема князя К. Острозького, мала б ініціювати процес всехристиянського єднання й вимагала згоди і участі у цьому процесі Східних патріархів, а також Московського. Неможливість узгодити позиції православних першоієрархів згодом стала очевидною. «Тому, – зауважував А. Річинський, – вирішено поміж єпископами поки що йти на згоду з Римом іменем лише Української Церкви» [1, с. 155]. П'яте: зацікавленість у реалізації цього проекту польського уряду. «На жаль, – вказував А. Річинський, – взялися форсувати ту справу сторонні політичні чинники, які гадали, що унія буде посередником до національної асиміляції українців, а тому справа не повелася» [1, с. 155]. Шосте: Берестейська унія готувалася у вузькому колі православного єпископату, що порушувало один із засадничих принципів життєдіяльності Православної Церкви [1, с. 136–137; 138–139]. «Та й єпископат не порозумівся вчасно з громадянством. Отже, проти «нової віри» повстало і православне суспільство, і навіть рито-католики, польські шляхтичі землі руської... Справа зайшла у сліпий кут», – писав А. Річинський [1, с. 155].

Судження А. Річинського є науково обґрунтованими й методологічно вивіреними. Переважно вони мають аксіологічний характер. Його аналіз церковно-релігійних процесів, зокрема конфесійного поділу українського суспільства внаслідок укладення Берестейської унії ґрунтувався на працях М. Грушевського, Є. Шмурла, А. Покровського та низки інших відомих вчених того часу. А. Річинський демонстрував обізнаність з науковими студіями українських, польських, російських вчених. Закономірно, що підходи і позиції авторів різняться, проте осмислення їхнього доробку підтверджує аналітичні здібності самого А. Річинського. Його праця не перевантажена історичним фактажем, швидше навпаки, вона написана для підготовленого читача, який знає історію свого народу. Стиль написання – емкий, стислий, виразний.

Наприклад, православно-католицькому діалогу XVII ст., коли митрополит Петро Могила мав намір «підпорядкувати собі уніатських єпископів, повернути їх до православ'я й створити окремий український патріархат, незалежний від Царгороду, але замирений з Римом» [1, с. 155] присвячено два підрозділи – «Проект українського патріархату» [1, с. 147–148] та «Унійні плани П. Могилы» [1, с. 155–156]. Маючи на меті з'ясувати причини, які унеможлилювали створення юрисдикційно незалежної Церкви, А. Річинський залишив за межами тексту аналіз тих складних процесів, які переживала Православна Церква того часу*.

* Конфлікт, що спалахнув між П.Моголою і І.Копинським був наслідком двох протилежних підходів щодо подальшого розвитку Церкви і, зокрема відносин з уніатами. Ісаїя Копинський та його однодумці вважали за необхідне добиватися повної ліквідації унії навіть шляхом залучення військових сил козацтва. В разі поразки – звернутися до московського царя. Група на чолі з П.Моголою, яких підтримували Віленське та Львівське братства, намагалися відстояти права православних через компроміс з уніатами. В ході напруженої боротьби, в яку були включені церковні кола Москви, Константинополя, Папська курія, урядові сили Речі Посполитої, визріла досить цікава модель вирішення релігійного питання – створення Київського патріархату. Проте, як і у період закінчення Берестейської унії 1596 р., всі учасники унійного процесу 1627–1648 рр. переслідували власну мету. Недалекоглядно виявилася позиція Святого Престолу. В 1629 р. нунцій Санта Кроче заборонив В.Ругському під загрозою відлучення приймати участь у спільному з православними Соборі. Переговори 1636–1638 рр., підтримані королем Володиславом IV, який запропонував православним і уніатам обрати патріарха, також були

Натомість він влучно характеризував авторитарний характер управління П. Могили: «Обмеживши участь громадянства в церковних справах, порвавши з козацтвом і втративши опору в народі», митрополит опирався на світську владу [1, с. 147]. А. Річинський поділяв думку М. Грушевського, що «політичні плани польського уряду повністю співпадали з власними поглядами Могили: він справді готував ґрунт для незалежного українського патріархату» [1, с. 147]. Цю ж думку автор проводив у наступному підрозділі своєї праці: «Український патріархат у Києві, незалежний від Царгороду й Москви, був пожаданим... із погляду польських державних інтересів» [1, с. 155]. Однак, канонічного статусу «український патріархат» міг набути за умов його підтримки патріархом Константинопольським і папою Римським, «а цього досягти було трудно» [1, с. 156].

Побіжно А. Річинський зауважив, що обмеження П. Могилою соборноправних традицій у церковному житті у перспективі мало негативні наслідки й після приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату (1686 р.) сприяло швидкому «зросійщенню» і бюрократизації Української Церкви, а згодом і втрати статусу митрополії [1, с. 147]. Вкорінення бюрократизму, на думку А. Річинського, стало на заваді поступу Православної Церкви у Польщі. Митрополити Варшавські Юрій Ярошевський і, особливо, Діонісій Валединський, отримуючи якісь преференції з боку польської влади, «очевидно, мусять реванжуватися», що викликало критику навіть з боку польської спільноти [1, с. 148].

Зауважимо об'єктивність А. Річинського як науковця, дослідника, подолання ним вузько конфесійного погляду на релігійне життя українців. Він високо оцінював діяльність Греко-Католицької Церкви, яка у XIX ст. «перетворилася в народну українську Церкву з національним духовенством й багато в чому спричинилася до зростання нашої культури» [1, с. 156]. Позитивно ставився до діяльності митрополита А. Шептицького [1, с. 392]. На переконання А. Річинський, ці позитивні процеси стали основою «зближення між українцями обох церков», формування психологічних передумов «евентуального поєднання церков» [1, с. 156].

«Світовий рух до церковного поєднання»

Складні геополітичні перетворення після Першої світової війни, пов'язані зі зникненням з політичної карти Європи трьох імперій та появою нових державних утворень, формувало нову суспільно-політичну ситуацію, у якій конфесійні відносини посідали важливе місце. Апостольський Престол продовжив роботу над удосконаленням унійних проєктів. У 1924 р. на теренах Польщі Ватикан розгорнув новий унійний проєкт, який передбачав створення «Римсько-католицького костелу Східного обряду» або «Костелу католицького Східно-слов'янського обряду». Ніяких ознак українізації в ньому не допускалося. Богослужіння відбувалося церковнослов'янською мовою і різнилося від галицького. Греко-Католицька церква і А. Шептицький були усунуті від участі в неонунії. Формування місіонерських кадрів для майбутньої роботи в Росії доручалося католицьким чернечим орденам, які відкривали «східні гілки» й засновували у Польщі свої монастирі.

Розгортання неонунійного проєкту в Польщі уможливило його використання у політичних намірах уряду з метою полонізації українського та білоруського населення. Акції пацифікації «східних кресів» і ревіндикацію храмових споруд дискредитували католицьку ідею єдності у Польщі. Наприкінці серпня 1929 р. Волинській православної єпархії пред'явлено 144 позови, Віленській – 71, Поліській – 248 і Гродненській – 159. Була заявлена вимога на повернення всіх монастирів, серед них – Почаївської лаври, кафедральних соборів у Кременці, Луцьку та Пінську. Кількість судових позовів досягла 724 [4, с. 170–171; 5, с. 5]. Конфіскація такої кількості храмів за загальної чисельності 1169 споруд могла завдати непоправної шкоди Православній Церкві в Польщі [6, с. 223].

зірвані. Конгрегація Пропаганди Віри дала негативну відповідь у справі патріархату. Посилаючись на відому інструкцію від 6 липня 1629 р., Конгрегація заборонила дискусію у питаннях віровчення і вимагала до початку спільного засідання Собору повного підпорядкування православних Апостольському Престолу [1, с. 19-127; 2, с. 139-148]. Чергова спроба примирити православних і уніатів припадає на 1640-і рр., коли П. Могилою і А. Киселем були запропоновані нові унійні проєкти, а також з'являється близький за змістом документ «*Modus concordiae generalis a parte disunitorum conceptus*». Прашуючи над документами, Шмуґло С. дійшов висновку, що «крок в сторону Риму... зроблений не малий... Могила уважав можливим відсунути всі перешкоди догматичного характеру і навіть примат папи... Стіна догматичних перепон була, таким чином, принаймні на папері в писаннях Могили зруйнована і засаднича перешкода до порозуміння і з'єднання зломана» [1, с. 141]. Але на шляху порозуміння були причини не тільки догматичного характеру. Могила домагався на стільки широкої автономії для Церкви, що визнання примату папи Римського перетворювалося на формальність.

Зазначені події мали негативний резонанс у православних колах світу, зміцнюючи їхнє переконання про прозелітичні наміри Ватикану. Натомість, зростало значення міжцерковних конференцій у Велеграді, Малині (Мехелені), Стокгольмі, Лозанні. У 20–30-х роках ХХ ст. поширився рух за об'єднання Церков, який знайшов втілення в трьох організаціях: «Лозаннській конференції» (учасники обговорювали питання єдності віри і церковного устрою; найбільш представницький рух, члени якого проводили конференції щорічно); «Стокгольмське співробітництво церков» (пріоритетом учасників конференцій були питання практичного християнства); «Всесвітній Союз для здійснення співпраці народів через Церкви». Серед православних ці зібрання мали позитивний відгук, насамперед з огляду на демократичну атмосферу їх проведення та відсутність диктату.

А. Річинський позитивно оцінював прагнення Церков розвинути діалог й перспективи релігійного життя українців розглядав з позицій міжконфесійного миру. «Рух церковного примирення зростає, але й зростає пропаганда віросповідного фанатизму. І знов-таки лиш грубо матеріалістична ментальність та засліплене політиканство можуть ставити опір об'єднувачому рухові. А загальна симпатія, з якою зустріли ініціативу унійних конгресів у Велеграді (на думку галицького митрополита Андрея Шептицького) та міжнародних конференцій «Віри та Устрою» (за почином Упсали Натана Седерблома*) засвідчує, що справа дозріла й стала актуальною», – констатував він [1, с. 386].

А. Річинський обґрунтовував безперспективність намірів росіян і поляків очолити рух церковного об'єднання. Прикметно, що один з підрозділів його праці має назву «Нехить росіян і поляків до релігійної унії». Науковець вважав, що нетерпимість і максималізм позбавляють росіян можливості реалізувати церковне поєднання. «Мало того, – зауважував він, – московське православ'я навіть боїться вільної конкуренції з унією» [1, с. 387]. У поляків інша крайність: польський єпископат мав намір використати унію для колонізації українського та білоруського населення. «Ці парафії не виділялися навіть в окремі деканати й розпливалися відразу в тій римо-католицькій дієцезії, на терені якої вони розміщалися» [1, с. 388]. Показовою була позиція польської спільноти щодо унії. «Коли ж методика збанкрутувала, – зауважував А. Річинський, – польське громадянство від народної демократії до урядової санації включно, створило єдиний фронт проти унії, боячись, що поєднання з Римом зміцнить національне відродження непольського населення окраїн...» [1, с. 388].

На протигагу росіянам і полякам, українці однаково позитивно сприймають християнство Сходу і Заходу. «У синтезі релігійних культур і ліквідації церковних розбратів зі становища її синтетичного християнського ідеалізму полягає історичне завдання українського народу», – доводив А. Річинський [1, с. 390]. Він високо оцінював унійні заходи греко-католиків, вважаючи, що «світла доба унії за митрополита А. Шептицького відкрила перед нею нові перспективи» [1, с. 392]. Саме на українському ґрунті він бачив перспективи розгортання «галицької унії» за умов повернення до «українсько-візантійських основ» в єдності з Римо-Католицькою Церквою. «В таким разі синтетична українська вдача щораз розширюватиме саме поняття унії й наблизитиме її до ідеального типу синтетичного християнства», – писав А. Річинський [1, с. 392].

Проте політична заангажованість польського духовенства, акції пацифікації та ревіндикації викликали глибоке обурення православних, бажання Ватикану нав'язати церковне об'єднання під зверхністю папи Римського попри утвердження ідей цілісності Східних Церков, рівності обрядів дискредитували унію як метод об'єднання Церков.

У 1993 р. у Баламанді (Лівія) був підписаний документ «Уніатизм, метод об'єднання минулого, і сучасний пошук нового сопричастя», який нарешті врахував інтереси сторін, і уніатизм як «метод повного сопричастя» назавжди залишився в минулому [7]. Проте, як виявилось, баламандський документ не знайшов однозначної підтримки ні в православній, ні в католицькій спільноті. У 2000 р. в Балтіморі Міжнародна комісія знову повернулася до дискусії на тему: «Еклезіологічні і канонічні імплікації уніатизму» [8]. Обговорення торкалося богословських і канонічних питань, пов'язаних з діяльністю Східних Католицьких Церков. Гострота дискусії засвідчила протилежність думок богословського трактування концепту уніатизму. Учасники не змогли прийняти спільної заяви з цієї проблеми, обмежившись комюніке. Наступне пленарне засідання Міжнародної комісії відбулося у 2007 р. Її учасники,

* Натан Олоф Ларе Седерблоом – шведський архієпископ, керівник єкуменічного руху християнських Церков, лауреат Нобелівської премії 1930 р. У 1925 р. з його ініціативи було проведено у Стокгольмі Всезагальну християнську конференцію.

відклавши у часі обговорення проблеми уніатизму, зосередили увагу на питаннях церковного сопричастя, синодальності і влади в Церкві [9].

У 2016 р. під час історичної зустрічі папи Франциска і патріарха Московського Кірила у підписаному комюніке окремим пунктом було вкотре засуджено уніатизм: «25. Сподіваємося, що наша зустріч зможе зробити вклад у примирення між греко-католиками і православними там, де існує напруження. Сьогодні очевидно, що метод «уніатизму», притаманний минулому, в значенні приєднання однієї спільноти до іншої, відриваючи її від своєї Церкви, не є способом, що дає змогу відновити єдність. Однак, християнські спільноти, що з'явилися в таких історичних обставинах, мають право існувати та здійснювати все те, що є необхідним для задоволення духовних потреб своїх вірних, одночасно, прагнучи жити в мирі зі своїми сусідами. Православні та греко-католики потребують примиритися та віднайти взаємоприйнятні форми співжиття» [10]. Не вдаючись до ретельного аналізу цього та інших пунктів комюніке, які стосувалися релігійно-церковного життя України, зазначимо, що українські науковці та богослови піддали їх нищівній критиці. Вказувалося, що документ підписано на тлі прогресуючого російсько-українського військового конфлікту на Сході України, який РПЦ і Українською Православною Церквою у підпорядкуванні Московського Патріархату трактують як громадянська війна. Зверталася увага, що неодноразові пропозиції очільників УГКЦ розпочати конструктивний науковий діалог з РПЦ і зняти гострі протиріччя навколо питань укладення Берестейської унії 1596 р., Львівського собору 1946 р. не знайшли розуміння з боку російських ієрархів. Ці та інші аргументи вказували на політичний характер комюніке більше, ніж на екуменічний. Вкотре інтереси УГКЦ в діалозі між Святим Престолом і Московським Патріархатом були зневажені. З цього приводу архієпископ УГКЦ Святослав Шевчук зауважив: «З нашого багаторічного досвіду можна сказати: коли Ватикан і Москва організують зустрічі чи підписують якісь спільні тексти, то нам годі очікувати від цього чогось доброго» [11].

Попри зусилля богословів, релігійних спільнот до цього часу не запропонована альтернатива унійній моделі об'єднання церков. Можливо, мав рацію А. Річинський, коли стверджував: «Кожна сучасна нація єднає земляків різних віросповідань. Німці, наприклад, поділилися на католиків (31 %) і євангеліків (62 %), але це не шкодить їх національній єдності. Так само українці – православні, католики, євангеліки, – повністю шануючи релігійні переконання один одного, повинні солідарно обстоювати свої загальнонаціональні справи. Я навіть думаю, що християнин може належати водночас до різних Церков і зовсім не мусить вибирати з них якусь одну» [1, с. 394]. З огляду на розмірковування А. Річинського, унійна модель потребує сучасного змістового наповнення.

Список використаних джерел

1. Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники А. Колодний, О. Саган. К.: Світ Знань, 2000. 432 с.
2. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. К.: Вид-во «Мистецтво», 1997. 304 с.
3. Плохий С.Н. Папство и Украина: Политика Римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. Киев: Главное издательство издательского объединения «Вища школа», 1989. 222 с.
4. Николаев К. Н. Присяжный поверенный. Бывший Юристконсультант Синода Православной Церкви в Польше. Восточный обряд. Париж: УМКА-PRESS, 1950. 335 с.
5. «Уния» и «Восточный обряд»: доклад, прочитанный К. Н. Николаевым на 2-м Всезарубежном соборе в 1938 году // Православная Русь: церковно-общественный орган (Orthodox Russia). Jordanville; N.Y., 1990. № 9.
6. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): монографія. Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста-М», 2003. 480 с.
7. Баламандський документ: «Уніатизм, метод об'єднання минулого, і сучасний пошук нового сопричастя», 23.06.1993 р. / Найважливіші документи богословського православно-католицького діалогу. URL: http://theology.in.ua/ua/bp/theological_library/theological_doc/ecumenical_doc/38012/ (дата звернення: 01.09.2017).
8. Балтіморське комюніке, 19.07.2000 р. URL: http://theology.in.ua/ua/bp/theological_library/theological_doc/ecumenical_doc/38012/ (дата звернення: 01.09.2017).
9. Равенський документ: «Еклезіологічні та канонічні наслідки сакраментальної природи Церкви; Церковне сопричастя, синодальність і влада», 13.10.2007 р. URL: http://theology.in.ua/ua/bp/theological_library/theological_doc/ecumenical_doc/38012/ (дата звернення: 13.10.2017).
10. Спільна декларація Папи Франциска і Кирила, Патріарха Московського і всієї Русі. URL: <http://uk.radiovaticana.va/news/2016/02/12/> (дата звернення: 01.09.2017).
11. Інформаційний ресурс Української греко-Католицької Церкви о 19:29 того ж 13 лютого 2016 р. помістив інтерв'ю глави УГКЦ «Зустріч, яка не відбулася?» – Блаженніший Святослав». URL: http://news.ugcc.ua/interview/zustr%D1%96ch_yaka_ne_v%D1%96dbulasya_blahenn%D1%96shiy_svyatoslav_75960.html (дата звернення: 13.02.2016).